

Religie en spiritualiteit in de zorg

Door: Andreas van der Velde*

Spiritualiteit en religie. Ze worden vaak samen genoemd en altijd van elkaar onderscheiden. Maar is er wel een helder onderscheid te maken? Andreas van der Velde komt tot de conclusie dat er geen eenduidige definitie te geven is van het begrippenpaar. Wat er bedoeld wordt met religie en spiritualiteit is afhankelijk van het zingevingsysteem en de levensbeschouwing van de betrokkene.

Inleiding

In nummer 60 van het Tijdschrift *Geestelijke Verzorging* maakt Arnoldo Pangrazzi een onderscheid tussen spiritualiteit en religie. Het is een populair onderscheid, dat in veel literatuur wordt gemaakt (Connelly & Light 2003; Hollins 2005; Houtman & Aupers 2007; Pesut e.a. 2008; Wong & Vinsky 2008; Paley 2009; Pangrazzi 2010). Spiritualiteit staat hierbij voor de innerlijke beleving, het individuele aspect. Religie daarentegen staat voor de georganiseerde kant; de instituties die mensen in een bepaald patroon dwingen.

Bij nadere beschouwing lijkt spiritualiteit, net zoals religie, een containerbegrip. In de ruimste zin staat spiritualiteit voor alles wat 'niet materieel' is: alternatieve geneeswijzen, nieuwe cultussen, persoonlijkheidsgroei. In de nauwste zin staat spiritualiteit voor het naleven van een strikte levenswijze voor religieuzen, maar is het in het dagelijks taalgebruik "geherdefinieerd in termen van persoonlijke zelfontwikkeling" (Koenig 2010; zie als voorbeeld Grün 2005).

Het gebruik van de begrippen 'spiritualiteit' en 'religie' wil ik in dit artikel proberen te verhelderen.

Hiertoe zal ik de historische ontwikkeling in het gebruik van het begrip 'spiritualiteit' schetsen, om vervolgens het 'containerbegrip' verder toe te lichten aan de hand van twee verschillende definities van religie. Ten slotte zal een overzicht gegeven worden van kritieken op het gebruik van het begrip 'spiritualiteit'.

Het onderscheid tussen religie en spiritualiteit

Ook Pangrazzi stelt dat religie extern georiënteerd is, en de organisatie en instituties betreft. Spiritualiteit daarentegen betreft de innerlijke kant, de persoonlijke beleving (Pangrazzi 2010).

Dit onderscheid is een modern onderscheid, ontstaan na de Tweede Wereldoorlog. Voorheen was 'spiritualiteit' verankerd in religieuze tradities. Oorspronkelijk, in Christelijk Europa, betekende spiritualiteit een leven geleid door de Geest, in tegenstelling tot een leven dat zich verzet tegen deze invloed van de Geest. In het middeleeuwse Europa vormde het een oppositioneel begrippenpaar met lichamelijke of de stof. In de vroeg-moderne tijd werd spiritualiteit geassocieerd met "The inner life of the individual soul" (Wong & Vinsky 2009). Pas na

WOII werden spiritualiteit en religie begripsmatig van elkaar losgekoppeld. Er ontstaat een nieuw discours waarin (humanistische) psychologie en mystieke tradities worden vermengd: het ware zelf kan bereikt worden door selfdisclosure, vrije expressie en meditatie. Deze nieuwe spiritualiteit is een reactie op de laat-moderne wereld, waarin traditionele zekerheden hun vanzelfsprekendheid verliezen, en personen een beroep moeten doen op hun eigen beleving en emoties. Spiritualiteit past in dit schema, door haar nadruk op de persoonlijke beleving (Houtman & Aupers 2007).

Er is sprake van een flexibele combinatie van ideeën en praktijken uit verschillende religieuze tradities (Hollins 2005). Maar Paley stelt ook dat de daadwerkelijke participatie in nieuwe religieuze bewegingen marginaal is, en dat de belangstelling grotendeels op een 'gemakkelijk niveau' blijft. Hoe meer eisen en commitment een bepaalde stroming eist, hoe minder aanhangers (Paley 2007).

Spiritualiteit als containerbegrip

Religie kan zeer verschillende vormen aannemen. Moomen onderscheidt drie verschillende niveaus van religie, en daarmee corresponderend drie verschillende benaderingen in de definiëring van religies (Moomen 2009). Dat religie een containerbegrip is wordt geïllustreerd door de definities die Koenig en Vaillant, beide bekende onderzoekers, geven.

Koenig ziet religie als "...een systeem van overtuigingen en gewoonten van een gemeenschap, in stand gehouden door rituelen waarin men zijn erkentelijkheid betuigt over, eerbied toont voor, eer bewijst aan, toenadering zoekt tot, of het Heilige, het Goddelijke, God (in westerse culturen), of de Ultieme Waarheid, de werkelijkheid of het nirwana (in oosterse culturen)." (Koenig 2010 p.19). Koenig maakt heel duidelijk een conceptueel onderscheid: religie gaat over het transcendente, een werkelijkheid buiten de gewone, alledaagse werkelijkheid. Spiritualiteit is in zijn visie altijd verbonden met religie (Koenig 2010).

Vaillant legt een andere nadruk. Niet religie, het systeem dat verbindt met het transcendente, staat bij hem centraal, maar geloof, in het Engels 'faith', vertrouwen (Fowler 1995): "...het fundamentele vertrouwen dat de wereld een bedoeling heeft en dat liefdevolle vriendelijkheid bestaat" (Vaillant 2008, p.106). Vaillant ziet geloof niet als een eenduidig verschijnsel. Het omvat zowel symbolsystemen, liefdevolle toewijding aan anderen, als religieuze ervaringen (Vaillant 2008). Vaillant maakt hiermee een functioneel onderscheid: wat doet religie, of beter gezegd, geloof? Opvallend is dat zijn beschrijving verschillende aspecten gebruikt, en dat de verwijzing naar een transcendente werkelijkheid bij hem ontbreekt.

Individueel niveau	Substantiële of metafysische definities
Religieuze ervaring, de ervaring van 'het Heilige'	Beschrijft religie in de termen die gelovigen zelf hanteren. Ze zijn zelf-refererend
Conceptueel niveau	Symbolische definities
Het idee dat er een 'Ultimate Reality' bestaat, en dat wij mensen daar een relatie mee moeten onderhouden	Letten op de creatie van symbool-systemen die orde brengen in onze beleving van 'werkelijkheid'
Sociaal niveau	Functionele definities
Religies creëren een sociale orde, waar het individu een plaats in heeft	Letten op wat religie 'doet' in plaats van wat het 'is'

Tabel 1: drie verschillende niveaus van religie

Kritische kanttekeningen bij het begrip 'spiritualiteit'

In de literatuur zijn bedenkingen en kritieken te vinden bij deze 'brede consensus' over het begrip-paar spiritualiteit-religie. Deze kritieken tonen dat het belangrijk is om zeer zorgvuldig om te gaan met 'spiritualiteit' als onderdeel van de ziekenzorg.

We zagen al dat de begrippen 'spiritualiteit' en 'religie' op verschillende manieren gebruikt kunnen worden. Maar het begrip 'religie' is ook nog gebonden aan de westerse cultuur, en geen concept dat wereldwijd gebruikt wordt. De praktijk(en) waar het naar verwijst zijn wel universeel, maar veel talen hebben er geen woord voor met dezelfde betekenis. Dit doet vermoeden dat het gebruik van het woord 'religie' niet een objectieve werkelijkheid beschrijft, maar mede bepaalt hoe wij die werkelijkheid waarnemen of construeren (Paley 2009).

Dit vermoeden wordt versterkt door het feit dat er een breed palet aan definities van het begrip 'spiritualiteit' bestaat. Veel van deze definities ontberen een grondige wetenschappelijke onderbouwing (McSherry 2006), en lijken eerder een persoonlijk wereldbeeld te weerspiegelen.

Door onze christelijke achtergrond, ook van velen die zich niet meer christelijk noemen, zullen deze definities met name christelijke ideeën en beelden weerspiegelen (Wong & Vinsky 2009). Hiermee doen we geen recht aan nieuwe vormen van religie en spiritualiteit, zoals Islam, Hindoeïsme en Boeddhisme.

En zelfs binnen de westerse wereld zijn er nog grote verschillen in de beleving van traditionele vormen van religie en spiritualiteit. In de USA is de verbondenheid aan kerken nog steeds zeer groot, en speelt 'spiritualiteit' een duidelijke rol in opvattingen over goede zorg. In West-Europa daarentegen is er sprake van een sterke secularisatie en ontkerkelijkheid. In de discussie over 'spiritualiteit'

dient rekening te worden gehouden met deze verschillen. In de literatuur over gezondheidszorg en spiritualiteit lijkt dit nu niet te gebeuren, mede door het ontbreken van een kritische kruisbestuiving tussen gezondheidszorgonderzoek en godsdienstsociologie (Paley 2007).

'Spiritualiteit' kan zodanig breed geconstrueerd worden dat iedereen spiritueel is. Dit kan bruikbaar zijn in de gezondheidszorg, omdat het ons bewust doet zijn van het belang van 'bezieling', zowel voor patiënten bij het herstelproces als voor zorgverleners bij de zorgverlening. Maar het kan ook een wapen zijn in de afbakening van werkterreinen. Wiens competentie is 'spiritualiteit': de zorgverlener die dagelijks aan het bed staat, of de geestelijk verzorger die een specifieke deskundigheid op het gebied van spiritualiteit heeft? Paley noemt dit de "stretch-dynamics", het oprekken van de term om het op iedereen van toepassing te laten zijn (Paley 2007).

Conclusie: wat is spiritualiteit?

Het is duidelijk dat er geen eenduidige definitie te geven is van het begrip 'spiritualiteit', omdat er in de praktijk verschillende betekenissen aan toe worden gekend.

Dit naast elkaar bestaan van verschillende betekenissen hoeft niet onoverkomelijk te zijn. Ook Fauré wijst er op dat in een gegeven religieus systeem begrippen eenduidig kunnen lijken, maar in verschillende periodes verschillende betekenissen kunnen aannemen. Dit zien we terug in de verschillende betekenissen die het begrip spiritualiteit in verschillende tijden heeft gehad. En religies kunnen, onder een schijnbare eenheid, verschillende overtuigingen en ideeën in zich dragen (Fauré 1994). Dit is ook kenmerkend voor het begrip 'spiritualiteit': het verenigt verschillende betekenissen in zich. Fauré stelt dat begrippenparen een mentale structuur blootleggen die kenmerkend is voor een bepaalde periode of cultuur. 'Spiritualiteit versus

religie' lijkt zo'n begrippenpaar, dat niet zozeer een gegeven, objectieve werkelijkheid blootlegt, als wel onze constructie van die 'werkelijkheid'. Het begrippenpaar heeft een functie in onze samenleving, het biedt een plaatsbepaling en een zelfbewustwording.

Het onbehagen dat deze ondefinieerbaarheid kan scheppen hoeft volgens Fauré niet onacceptabel te zijn. Hij pleit er juist voor om in het wetenschappelijk onderzoek van zulke begrippenparen verschillende methodologieën naast elkaar te laten bestaan, "an polytheism of values", net zoals religies of wereld constructies een "uneasy polytheism of values" kunnen bevatten.

Definities zijn onderdeel van een zingevingsysteem. De begrippen spiritualiteit en religie zijn dus geen eenduidige begrippen. De betekenis die deze begrippen krijgen is zelf onderdeel van de zingevingsystemen die verschillende actoren hanteren.

Zingeving, of wereldconstructie, is mijns inziens het onderliggende begrip waarmee we grip krijgen op de begrippen spiritualiteit en religie. Elk mens hanteert een zingevingsysteem (Van der Lans 2006), met een levensbeschouwing waar religie en spiritualiteit onderdeel van kunnen uitmaken. Maar wat er bedoeld wordt met religie en spiritualiteit is afhankelijk van het zingevingsysteem en de levensbeschouwing van de betrokkene.

Er is geen eenduidige definitie te geven van spiritualiteit, religie en levensbeschouwing. Het gaat er dan ook niet om de definities te geven, maar om te laten zien welke betekenis(sen) gehanteerd worden in verschillende situaties en contexten, en welk doel die betekenissen hebben in de sociale interactie. Dit vraagt om een voortdurende dialoog tussen de verschillende betrokkenen, en de articulatie van een 'spirituele ethiek'.

* Drs. Andreas van der Velde is geestelijk verzorger i.o. (Universiteit Utrecht/Flevoziekenhuis Almere)

Literatuur

- Connelly, Robert & Light, Kathleen (2003): "Exploring the New Frontier of Spirituality in Health Care: Identifying the dangers". *Journal of Religion and Health*, Vol. 42, No.1, pp. 35-46.
- Fauré, Bernard (1991): "The rhetoric of immediacy. A cultural critique of Chan/Zen Buddhism". Princeton: University Press.
- Fowler, James W. (1995): "Stages of Faith. The psychology of human development and the quest for meaning". San Francisco: HarperSanFrancisco (oorspronkelijke uitgave 1981).
- Grün, Anselm (2005): "Rituelen voor lichaam en ziel". Tiel: Uitgeverij Lamnoo; Kampen: Uitgeverij Ten Have.
- Hollins, Susan (2005): "Spirituality and religion: exploring the relationship". *Nursing management*, Vol.12 No.6, October 2005, pp 22-26.
- Houtman, Dick & Aupers, Stef (2007): "The Spiritual Turn and the Decline of Tradition: The Spread of Post-Christian Spirituality in 14 Western Countries, 1981-2000". *Journal for the Scientific Study of Religion* (2007) 46 (3): 305-320.
- Koenig, Harold G. (2010): "Is geloven gezond? Wat spiritualiteit doet met je lichaam". Kampen: Kok.
- Lans, Jos van der (2006): "Zingeving en zingevingsfuncties van religie bij stress". In: Lans, Jos van der (2006): "Religie ervaren. Godsdienspsychologische opstellen". Tilburg: KSGV, pp. 72-127.
- McSherry, Wilfred (2006): "The principal components model: a model for advancing spirituality and spiritual care within nursing and health care practice". *Journal of Clinical nursing*, 15, pp. 905-917.
- Momen, Moojan (2009): "Understanding Religion. A Thematic Approach". Oxford: Oneworld (oorspronkelijke uitgave 1999).
- Paley, John (2007): "Spirituality and secularization: nursing and the sociology of religion". *Journal of Clinical Nursing*, 2007, pp. 175-186.
- Paley, John (2009): "Religion and the secularisation of health care". *Journal of Clinical Nursing*, 2009, pp. 1963-1974.
- Pangrazzi, Arnoldo (2010): "Religieuze identiteit en spiritualiteit". *Tijdschrift Geestelijke Verzorging*, jaargang 13, nummer 60, pp.7-10.
- Pesut, Barbara; Fowler, Marsha; Taylor, Elizabeth J.; Reimer-Kirkham, Sheryl; Sawatzky, Richard (2008): "Conceptualising spirituality and religion for healthcare". *Journal of Clinical Nursing*, 17, 2803-2810.
- Vaillant, George E. (2008): "Spirituele evolutie. Zingeving als aspect van de menselijke natuur". Amsterdam: Paradigma (oorspronkelijke uitgave 2007).
- Wong, Yuk-Lin Renita & Vinsky, Jana (2009): "Speaking from the Margins: A Critical Reflection on the 'Spiritual-but-not-Religious' Discourse in Social Work". *British Journal of Social Work* (2009) 39, pp.1343-1359.